

İŞĞALDAN AZAD EDİLMİŞ ƏRAZİLƏRDƏ KƏND TƏSƏRRÜFATININ İNKİŞAF PERSPEKTİVLƏRİ

Hüseyn İsmayilov

Azərbaycan Dövlət İqtisad Universiteti (UNEC), Bakı, Azərbaycan
e-mail: ismayilov199351@gmail.com

Xülasə. Məqalədə işğaldan azad edilmiş ərazilərdə modernləşməyə üstünlük vermək, davamlı təcrübələri qəbul etmək və infrastrukturunu gücləndirməklə ölkədə kənd təsərrüfatı potensialından optimal istifadə etmək və bu sahənin inkişafına nail olmaq imkanları araşdırılmışdır.

Açar sözlər: Kənd təsərrüfatı, aqrar siyasət, kənd təsərrüfatının perspektivləri, regional inkişaf.

DEVELOPMENT PERSPECTIVES OF AGRICULTURE IN THE TERRITORIES LIBERATED FROM OCCUPATION

Huseyn Ismayilov

*Azerbaijan State University of Economics, Baku,
Azerbaijan*

Abstract. The article explored the possibilities of optimal use of the country's agricultural potential and achieving development in this area, giving priority to modernization and introducing sustainable practices and strengthening infrastructure in territories liberated from occupation.

Keywords: Agriculture, agrarian policy, perspectives of agriculture, regional development.

ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА НА ТЕРРИТОРИЯХ, ОСВОБОЖДЕННЫХ ОТ ОККУПАЦИИ

Гусейн Исмаилов

*Азербайджанский Государственный Экономический
Университет (UNEC), Баку, Азербайджан*

Резюме. В статье исследовались возможности оптимального использования сельскохозяйственного потенциала страны и достижения развития этой области, отдав приоритет модернизации и внедрив устойчивые практики и укрепляя инфраструктуру на территориях, освобожденных от оккупации.

Ключевые слова: Сельское хозяйство, аграрная политика, перспективы сельского хозяйства, региональное развитие.

1. Giriş

2020-ci ilin payızındakı hərbi döyüşün uğurlu nəticələrindən sonra Azərbaycan Qarabağ bölgəsində infrastrukturun yenidən qurulması və regional inkişafın təşviqi prosesinə başlamışdır. Hazırda işğaldan azad edilmiş rayonlarda minatəmizləmə əməliyyatları davam edir. Münaqişədən sonrakı yenidənqurma üçün çərçivə Prezident İlham Əliyev tərəfindən müəyyən edilib. İxtisaslaşdırılmış dövlət proqramları yanaşmasının həyata keçirilməsi yenidənqurma, tikinti və humanitar fəaliyyətləri əhatə etməklə Azərbaycanın işğaldan azad edilmiş ərazilərinin inkişafına kömək etməkdədir. Bu yanaşma beynəlxalq inkişaf tərəfdaşlarının və investorların fəal cəlb edilməsini, habelə dövlət və özəl sektor arasında əməkdaşlığın gücləndirilməsini nəzərdə tutur. Bundan əlavə, o, məcburi köçkünlərin qayıdışı problemini həll etmək və sosial kapitalın inkişafına təkan vermək məqsədi daşıyır. Həmçinin, bu sektorlara investisiyalar nəzərə alınarkən qeyri-neft ixracının genişləndirilməsinə, idxalın

əvəzlənməsinə və dəyər zəncirlərində aktiv iştiraka diqqət yetirməyin vacibliyini vurğulamaq vacibdir.

Kənd təsərrüfatı enerji infrastrukturunun inkişafı müxtəlif aspektləri əhatə edir, o cümlədən enerji təchizatı sistemlərinin və qurğularının təkmilləşdirilməsi, kənd təsərrüfatı istehsalında enerji istehlakının azaldılması, enerji səmərəliliyinin artırılması, kənd sakinləri üçün həyat səviyyəsinin və əmək şəraitinin yüksəldilməsi, proqnozlaşdırılan enerji tələbatı və enerji daşıyıcılarının tərkibinin həlli məsələsində əhəmiyyətli faydaları olacaqdır.

Kənd təsərrüfatı müəssisələri, sahələr və sosial xidmətlər üçün rasiona və səmərəli enerji təminatının əhəmiyyəti son illərdə getdikcə daha qabarıq görünür. Bunu elektrifikasişdırmanın, elektrik mexanikaşdırılmasının, texnoloji proseslərin avtomatlaşdırılmasının genişləndirilməsi və təkmilləşdirilməsi ilə əlaqələndirmək olar. Bundan əlavə, elektrik enerjisi tariflərinin kənd təsərrüfatı məhsullarının qiymətləri ilə müqayisədə qeyri-adekvat artımı məhsulun məsrəflərində enerji payının əhəmiyyətli dərəcədə artmasına səbəb olmuşdur.

Müasir kənd təsərrüfatı çoxlu maneələrlə qarşılaşır ki, bunlardan biri də dünya miqyasında artan əhalinin ehtiyacını təmin etməkdir. Əhali sayı davamlı artım yaşayır və buna görə də ərzaq istehsalının artırılmasını tələb edir. Üstəlik, iqlim dəyişikliyi ciddi təhlükə yaradır. Dəyişən iqlim şəraiti, uzun müddət davam edən quraqlıq dövrləri və ağır meteoroloji hadisələr kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına mane olmaq və təchizat şəbəkələrinin səmərəliliyini sarsıtmaq potensialına malikdir [11].

Beləliklə, kənd enerji infrastrukturunun inkişafı, enerji səmərəliliyi, müəssisələrin enerji tələbatının qiymətləndirilməsi və proqnozlaşdırılması, enerji təchizatının etibarlılığının və keyfiyyətinin yüksəldilməsi, enerjiyə qənaət edən texnologiya və avadanlıqların qəbulu və icrası, mərkəzləşdirilmiş sistemlərin geniş tətbiqi və yerli və bərpa olunan enerji resurslarının istifadəsi müasir dövrdə əhəmiyyətli dərəcədə əhəmiyyətli və aktual olmuşdur.

Azərbaycan cəmiyyətinin və iqtisadiyyatının Sosial-İqtisadi İnkişafının Milli Prioritetlərinə əsasən, Ermənistan tərəfindən 30 il müddətində işğal olunmuş ərazilərin ümumi ənənəvi və yeni iqtisadiyyata reinteqrasiyası, mühüm beynəlxalq və regional nəqliyyat logistika dəhlizləri və bu imkanlardan əldə edilən faydaların maksimuma çatdırılması Azərbaycanın inkişafı üçün əsaslı katalizator rolunu oynayacaqdır. Ölkənin və regional prioritetlərin Birləşmiş Millətlər Təşkilatının (BMT) 2030-cu ilədək davamlı inkişafa nail olmaq məqsədi ilə uyğunlaşdırılması mühüm əhəmiyyət kəsb edir [3].

2. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə kənd təsərrüfatının inkişaf perspektivləri

Ərazilərimiz işğaldan azad edildikdən sonra infrastrukturun bərpa, xüsusən də kənd təsərrüfatı infrastrukturunun yenidən qurulması həlledici məsələlərdən biridir. Buraya bazarın əlçatanlığını asanlaşdırmaq üçün yolların təmiri, su təchizatını təmin etmək üçün suvarma

sistemlərinin bərpası və məhsul yığımından sonrakı itkilərin azaldılmasına yönəlmiş anbarların tikintisi daxildir.

Köçkün əhalinin öz evlərinə və torpaqlarına qayıtmasını və məskunlaşmasını asanlaşdırmaq üçün dəstəyin göstərilməsi son dərəcə vacibdir. Torpaqdan istifadə yardımı, toxum, alətlər və təlimlərin verilməsi əhalinin kənd təsərrüfatı fəaliyyətlərini bərpa etməkdə kömək etmək məqsədi daşıyır. Münaqişə kontekstinin nəzərə alınması kənd təsərrüfatı layihələrinin dizaynında və həyata keçirilməsində böyük əhəmiyyət kəsb edir, beləliklə, münaqişəyə həssas kənd təsərrüfatı təmin edilir.

Kənd təsərrüfatının inkişafı üçün önəmli tədbirlərdən biri logistika məsələsidir. Nəqliyyat infrastrukturunun inkişafı bu ərazilərə həm məhsulların gətirilməsinə, həm ölkə iqtisadiyyatına inteqrasiyası baxımından önəmlidir. İstehsal olunacaq məhsulların işlənməsi və yeni mərhələyə keçməsi üçün zavodlar, anbarlar, avadanlıqlar və sair bu kimi vasitələrin təmini davam edir.

Təqdim olunan məlumatlar 2016-cı ildən 2022-ci ilə qədər Azərbaycanın müxtəlif iqtisadi rayonları və inzibati ərazi vahidlərində tikinti işlərinin min manatla ölçülən maya dəyərini təqdim edir.

Cədvəl 1. İqtisadi rayonlar və inzibati ərazi vahidləri üzrə bir müəssisəyə düşən tikinti işlərinin dəyəri, min manat

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Qarabağ iqtisadi rayonu	1,284.4	2,187.2	2,636.4	2,065.4	1,702.5	2,018.5	1,347.2
O cümlədən:							
Xankəndi şəhəri	...	...	...	...	...	...	...
Ağcabədi rayonu	1,060.1	795.4	1,095.7	917.7	500.2	1,698.6	333.0
Ağdam rayonu	773.8	535.5	861.0	664.0	765.7	1,216.4	888.9
Bərdə rayonu	2,044.6	3,470.8	2,613.4	1,223.4	1,779.0	1,700.1	2,080.0
Füzuli rayonu	703.5	913.3	3,216.3	2,789.7	1,433.4	597.6	1,376.9
Xocalı rayonu	2,029.4	22,039.4	23,835.9	29,593.1	23,055.9	34,085.4	15,167.7
Xocavənd rayonu	-	-	-	9.0	-	-	-
Şuşa rayonu	277.3	208.9	5,595.6	3,994.5	3,453.1	44.0	92.2
Tərtər rayonu	3,587.7	1,206.9	1,164.6	1,901.0	726.6	1,182.1	830.2
Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu	964.9	1,075.4	1,236.6	1,747.1	1,553.5	1,963.4	1,445.8
O cümlədən:							
Cəbrayıl rayonu	836.2	1,724.4	2,597.6	1,232.7	2,960.6	2,438.2	836.3
Kəlbəcər rayonu	563.8	621.1	1372.7	9327.8	3203.0	1067.3	810.0
Qubadlı rayonu	2,696.3	2,893.7	2322.9	4108.7	3571.7	1876.3	1,564.5
Laçın rayonu	209.4	231.0	246.1	421.0	566.6	2461.9	2,140.5
Zəngilan rayonu	654.8	-	-	-	-	561.0	395.3

Mənbə: [7]

Qarabağ İqtisadi Rayonu:

2016-cı ildə Qarabağ iqtisadi rayonunda tikinti işlərinin dəyəri 1284,4 min manat olub. 2017 və 2018-ci illərdə xeyli artaraq müvafiq olaraq 2187,2 və 2636,4 min manata çatıb.

Bununla belə, 2019-cu ildən 2022-ci ilə qədər azalma tendensiyası müşahidə olunub, tikintinin dəyəri hər il azalaraq 2022-ci ildə 1347,2 min manata çatıb.

Tikinti xərclərinin bu dəyişməsi müxtəlif amillərlə, o cümlədən münafişədən sonrakı bərpa səyləri və regiondakı iqtisadi şəraitlə bağlı ola bilər.

Şərqi Zəngəzur İqtisadi Rayonu:

Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda tikinti xərcləri 2016-cı ildən 2018-ci ilə qədər nisbətən sabit olub və hər il cüzi artımlar müşahidə olunub.

2019-cu ildə nəzərəcarpacaq artım olub, tikintinin dəyəri 1747,1 min manata çatıb və 2020-ci ilə qədər də artım davam edib.

Bununla belə, 2021-ci və 2022-ci illərdə müvafiq olaraq 1963,4 və 1445,8 min manat olmaqla tikinti xərclərinin azalması müşahidə olunub.

Bu regionlardakı xüsusi rayonlar üzrə məlumatlar tikinti xərclərində əhəmiyyətli dəyişiklikləri göstərir ki, bu da infrastrukturun inkişafı, hökumət layihələri və ya digər yerli amillərdəki fərqlərlə əlaqələndirilə bilər. Bu dalğalanmalar Dağlıq Qarabağ münafişəsindən sonra aparılan yenidənqurma səyləri və inkişaf edən iqtisadi şərait kimi regionda müxtəlif iqtisadi və siyasi amillərin təsirini əks etdirə bilər.

Cədvəl 2. Fərdi sahibkar təsərrüfatlarının əsas iqtisadi göstəriciləri

	2012	2014	2016	2018	2019	2020	2021	2022
Mənfəət, min manat	8645	7015	8691	6303	7494	9339	9382	9260
Zərərin məbləği, min manat	2	172	50	69	76.0	186,7	338.8	-
Ümumi mənfəət, min manat	8643	6843	8641	6234	7419	9152	9044	9260
Satışdan əldə edilən gəlir, min manat	22468	19058	19132	19657	24422	29235	29277	29596
Bitkiçilikdə mənfəət, (zərər (-), min manat	4576	3620	5045	3902	5036	5634	5762	5607
Heyvandarlıqda mənfəət (zərər (-), min manat	2085	1768	1840	1886	1847	1904	2425	2138
Məşğul şəxslərin orta illik sayı, nəfər	...	...	...	...	...	3087	3590	3353
O cümlədən muzzla işləyənlərin sayı, nəfər	...	...	...	...	...	1710	2358	2162
Onlardan: əcnəbilərin sayı, nəfər	...	...	...	...	...	4	3	2
Qadınlığın sayı, nəfər	...	...	...	...	...	525	753	709
Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu, (faktiki satış qiymətləri ilə), min manat	29588	24755	25648	21784	29716	37349	34644	35603
Əmək məhsuldarlığı, bir məşğul şəxsə düşən ümumi məhsul, manat	...	...	...	...	...	12099	9650	10618
Kənd təsərrüfatı təyinatlı əsas istehsal fondları, min manat	22773	19594	33622	11668	17980	24308	29761	23083
Kənd təsərrüfatı təyinatlı əsas fondların orta illik dəyəri, min manat	22079	19047	33208	11348	17824	24005	29667	22954

Mənbə: [6]

İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə kənd təsərrüfatının inkişaf istiqamətlərini müəyyənləşdirmək üçün ilk öncə ümumi ölkə üzrə göstəriciləri araşdırılmalıdır. Təqdim olunan məlumatlar 2012, 2014, 2016, 2018, 2019, 2020, 2021 və 2022-ci illər üzrə mənfəət, zərər, ümumi mənfəət, satış gəlirləri, kənd təsərrüfatı istehsalı, əmək məhsuldarlığı və kənd təsərrüfatının əsas istehsal fondları ilə bağlı məlumatları ehtiva edir. Bu göstəricilərdəki tendensiyaların və dəyişikliklərin təhlilinə baxaq:

Mənfəət və zərər:

Mənfəət, ümumiyyətlə, bəzi dalğalanmalarla yüksələn trenddə olmuşdur. 2014-cü ildəki 7015 min manatdan 2020-ci ildə 9339 min manata yüksəlib.

Dəymiş ziyanın məbləği 2019-cu ilə qədər nisbətən az olsa da, 2020-ci ildə əhəmiyyətli dərəcədə artaraq 186,7 min manata çatıb.

Ümumi mənfəət və satış gəliri:

Zərərin məbləğini təşkil edən ümumi mənfəət illər ərzində artaraq 2022-ci ildə 9260 min manata çatıb.

Satış gəlirləri də ardıcıl artım nümayiş etdirərək 2014-cü ildəki 19,058 min manatdan 2022-ci ildə 29,596 min manata yüksəlib.

Kənd təsərrüfatında mənfəət:

Bitkiçilik və heyvandarlıqdan əldə olunan gəlir bu sahələrin maliyyə göstəricilərini göstərir. Hər iki sektor illər ərzində dəyişkən tendensiyalar nümayiş etdirdi.

Bitkiçilik üzrə mənfəət 2014-cü ildəki 3620 min manatdan 2020-ci ildə 5634 min manata yüksəlib.

Heyvandarlıqda da mənfəət 2014-cü ildəki 1768 min manatdan 2021-ci ildə 2425 min manata yüksəlib.

Məşğulluq və Əmək Məhsuldarlığı:

Məşğul olanların orta illik sayı 2020-ci ildəki 3087-dən 2021-ci ildə 3590-a yüksəldi ki, bu da kənd təsərrüfatı işçi qüvvəsinin potensial artımını göstərir.

İşləyən adama düşən ümumi məhsul kimi ölçülən əmək məhsuldarlığı illər ərzində dəyişirdi. 2020-ci ildə 12 099 manat artıb, 2022-ci ildə 10 618 manata düşüb.

Kənd təsərrüfatı istehsalı və əsas istehsal fondları:

Ümumi kənd təsərrüfatı məhsulu faktiki satış qiymətləri ilə durmadan artaraq 2022-ci ildə 35,603 min manata çatıb.

Kənd təsərrüfatının əsas istehsal fondları 2016-cı ildə kəskin artım, 2018-ci ildə azalma və sonrakı illərdə bərpa ilə müşayiət olunan əhəmiyyətli dalğalanmalar gördü.

Məlumatlar kənd təsərrüfatı sektorunun zərərlə bağlı çətinliklərlə üzləşərkən mənfəət, satış gəlirləri və məşğulluqda artım müşahidə etdiyini göstərir. Əmək məhsuldarlığı və kənd təsərrüfatı istehsalı fondlarının dəyəri, ola bilsin ki, məhsuldarlıqda dəyişikliklər və kənd təsərrüfatı sənayesinə təsir edən digər amillər səbəbindən dəyişib. Bu tendensiyaları şərtləndirən spesifik amilləri və onların kənd təsərrüfatı sektorunun davamlılığı və iqtisadi töhfəsi üçün təsirlərini başa düşmək üçün əlavə təhlilə ehtiyac vardır.

Cədvəl 3. Kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu (müvafiq illərin faktiki qiymətləri ilə), min manat

	2013	2014	2016	2018	2019	2020	2021	2022
Qarabağ iqtisadi rayonu	21528	23933	50464	46157	49707	63875	37883	59861
Xankəndi şəhəri	...	...	...	...	...	...	...	...
Ağcabədi rayonu	8264	7108	33240	27853	14780	30881	25077	30716
Ağdam rayonu	4175	4428	5450	610	5855	6390	521	1572
Bərdə rayonu	1158	3377	5595	4403	5489	1824	2352	5820
Füzuli rayonu	4288	6228	2563	10150	19801	21435	7186	16433
Xocalı rayonu	1	3	-	-	-	-	-	-
Xocavənd rayonu	6	113	-	-	-	-	-	-
Şuşa rayonu	108	170	-	-	-	-	-	-
Tərtər rayonu	3528	2506	3616	3140	3782	3346	2747	5320
Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu	126	145	255	183	406	322	6405	9773
Cəbrayıl rayonu	12	15	4	-	100	179	4992	4052
Kəlbəcər rayonu	70	98	92	-	87	43	98	125
Qubadlı rayonu	11	7	23	58	70	100	171	4880
Laçın rayonu	-	-	-	85	118	-	-	477
Zəngilan rayonu	33	25	136	40	31	-	1145	238

Mənbə: [6]

Cədvəldə Qarabağ iqtisadi rayonu və Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu üzrə 2013, 2014, 2016, 2018, 2019, 2020, 2021 və 2022-ci illər üzrə kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu min manatla ölçülür. Bu regionlarda kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalındakı tendensiyaların və dəyişikliklərin təhlili:

Qarabağ İqtisadi Rayonu:

Qarabağ iqtisadi rayonunda kənd təsərrüfatının ümumi məhsulu 2013-cü ildən 2020-ci ilə qədər əhəmiyyətli dərəcədə artaraq 2020-ci ildə pik həddinə 63,875 min manata çatmışdır.

2021-ci ildə kənd təsərrüfatı məhsulunda ciddi azalma müşahidə olunub, ümumi məhsul 37,883 min manat olub, 2022-ci ildə isə yenidən 59,861 min manat olub.

Şərqi Zəngəzur İqtisadi Rayonu:

Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonunda kənd təsərrüfatı istehsalı Qarabağ iqtisadi rayonu ilə müqayisədə xeyli aşağı idi.

2013-cü ildən 2016-cı ilə qədər kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalında mərhələli artım müşahidə olunsada, 2021-ci ildə əhəmiyyətli artım baş verib və 6405 min manata çatıb.

2022-ci ildə bu rayonda kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalı daha da artaraq 9773 min manata çatıb.

Cədvəl 4. Orta hesabla bir kənd təsərrüfatı müəssisəsinə düşən kənd təsərrüfatına yararlı torpaq sahəsi, ha

	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Azərbaycan Respublikası	153.2	167.7	178.5	183.8	202.7	241.6	312.0	342.1	417.6
Qarabağ iqtisadi rayonu	214.3	210.9	227.6	293.0	304.6	347.7	442.8	431.1	838.3
Xankəndi şəhəri	...	...	...	...	...	...	...	...	...
Ağcabədi rayonu	548.9	584.8	549.7	595.5	1269.7	1031.1	1273.6	840.6	881.1
Ağdam rayonu	612.8	533.1	553.3	610.3	312.0	335.9	385.9	436.7	2826.2
Bərdə rayonu	8.7	17.5	18.2	46.1	13.2	17.8	67.1	35.3	104.1
Füzuli rayonu	52.1	59.1	65.9	234.6	272.7	323.9	344.5	380.6	748.6
Xocalı rayonu	160.0	-	-	-	-	-	-	-	-
Tərtər rayonu	277.4	261.8	289.9	180.4	108.4	151.7	134.7	156.7	119.9
Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu	207.6	1093.1	176.6	440.3	445.3	627.1	385.4	1630.5	2677.6
Cəbrayıl rayonu	37.5	54.0	-	200.0	967.0	1884.0	942.0	3997.5	5210.6
Kəlbəcər rayonu	405.0	290.0	440.0	431.0	461.0	461.0	461.0	461.0	230.5
Qubadlı rayonu	260.5	260.5	260.5	260.5	174.1	174.6	174.7	136.0	2236.7
Laçın rayonu	-	4780.0	-	932.8	932.7	932.8	-	-	1976.0
Zəngilan rayonu	226.0	150.7	150.7	150.7	50.0	302.0	-	1965.0	2145.4

Mənbə: [6]

Cədvəldə 2014-2022-ci illər ərzində Azərbaycanın müxtəlif regionları və rayonları üzrə kənd təsərrüfatı müəssisəsinə düşən orta kənd təsərrüfatı torpaqları (hektarla) haqqında məlumatlar təqdim olunur.

Azərbaycanda bir kənd təsərrüfatı müəssisəsinə düşən orta kənd təsərrüfatı torpaqları illər ərzində davamlı olaraq artaraq 2014-cü ildəki 153,2 hektardan 2022-ci ildə 417,6 hektara yüksəlib. Bu artım kənd təsərrüfatı təcrübələrindəki dəyişikliklər, torpaqların ayrılması və ya kənd təsərrüfatı təsərrüfatlarının konsolidasiyası ilə əlaqələndirilə bilər.

Qarabağ İqtisadi Rayonu:

Qarabağ iqtisadi rayonu üzrə ümumilikdə ölkə üzrə orta göstəricilər yüksək olmuşdur. Rayonda kənd təsərrüfatı müəssisələrinə düşən orta torpaq sahəsi 2014-cü ildəki 214,3 hektardan 2022-ci ildə əhəmiyyətli dərəcədə artaraq 838,3 hektara yüksəlib. Bu, bu bölgədəki kənd təsərrüfatı müəssisələrinin daha böyük torpaq sahələrini idarə etməyə meyli olduğunu göstərir.

Şərqi Zəngəzur İqtisadi Rayonu:

Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu əhəmiyyətli dalğalanmalar nümayiş etdirdi. 2015-ci ildə hər bir müəssisə üzrə 1093,1 hektara qədər nəzərəcarpacaq artım olub ki, bu da torpaq bölgüsünə təsir edən spesifik amillərlə bağlı ola bilər.

2022-ci ildə bu rayon hər müəssisəyə 2677,6 hektara çatdı, bu da onu göstərir ki, bu ərazidəki kənd təsərrüfatı müəssisələri çox böyük torpaq sahələrini idarə edir.

Cədvəl 5. Ümumi mənfəət, min manat

Ümumi mənfəət, min manat	2014	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Qarabağ iqtisadi rayonu	7542	9907	11839	11320	17465	19751	14165	28987
Xankəndi şəhəri	...	...	...	...	...	...	...	...
Ağcabədi rayonu	3776	6974	8587	5245	5739	4926	3583	12148
Ağdam rayonu	2097	1597	866	1005	1200	1200	838	5785
Bərdə rayonu	38	105	202	511	269	3873	1126	1554
Füzuli rayonu	950	580	1666	3195	7950	7831	6437	7275
Xocalı rayonu	7	-	-	-	-	-	-	-
Xocavənd rayonu	22	-	-	-	-	-	-	-
Şuşa rayonu	32	-	-	-	-	-	-	-
Tərtər rayonu	621	651	517	1363	2307	1921	2181	2225
Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu	49	51	-790	-486	-701	148	5612	9827
Cəbrayıl rayonu	5	2	50	-	19	61	4655	6740
Kəlbəcər rayonu	38	32	23	12	2	43	61	57
Qubadlı rayonu	1	8	31	25	27	44	71	2401
Laçın rayonu	-	-	-895	-518	-749	-	-	315
Zəngilan rayonu	6	9	1	-5	-	-	825	314

Mənbə: [6]

Cədvəldə 2014-2022-ci illər üzrə Azərbaycanın müxtəlif rayonları üzrə ümumi mənfəət (min manatla) haqqında məlumatlar verilmişdir.

Qarabağ İqtisadi Rayonu:

Bu regionda ümumi mənfəət 2019-cu ildən 2022-ci ilə qədər əhəmiyyətli artımla, 2022-ci ildə 28,987 min manata çataraq, illər ərzində sabit artım nümayiş etdirib. Təəssüf ki, Xankəndi şəhəri üzrə məlumatlar cədvəldə təqdim edilməyib. Ağcabədi rayonunda ümumi mənfəət 2017-ci ildə nəzərəcarpacaq artımla, 2022-ci ildə 12,148 min manata çataraq, illər ərzində dəyişib. Ağdam rayonunun ümumi mənfəəti 2017-ci ildə ən yüksək göstərici ilə 866 min manat olmaqla dalğalanmalar yaşadı. 2020-ci ildən 2022-ci ilə qədər yenidən artaraq 2022-ci ildə 5785 min manata çatıb. Bərdə rayonunda ümumi mənfəət illər ərzində artaraq 2020 və 2021-ci illərdə əhəmiyyətli artımla 2021-ci ildə 3,873 min manata çatmışdır. Füzuli rayonunun məcmu mənfəəti 2017-ci ildən 2022-ci ilə qədər kəskin artım nümayiş etdirərək 2022-ci ildə 7275 min manata çatmışdır. Xocalı, Xocavənd, Şuşa rayonu: Bu rayonlar üzrə məlumat verilmir. Tərtər rayonunda ümumi mənfəət illər ərzində tədricən artaraq 2022-ci ildə 2225 min manat olmuşdur.

Şərqi Zəngəzur İqtisadi Rayonu:

Bu rayonda 2017 və 2018-ci illərdə əhəmiyyətli dərəcədə azalma ilə ümumi mənfəətdə dalğalanmalar olub. Lakin 2022-ci ildə yenidən yüksələrək 9,827 min manata çatıb. Cəbrayıl rayonunun ümumi mənfəəti 2020-ci ildən 2022-ci ilə qədər dəyişkənlik göstərsə də,

əhəmiyyətli dərəcədə artaraq 2022-ci ildə 6.740 min manata çatıb. Kəlbəcər rayonunda ümumi mənfəət illər ərzində nisbətən aşağı səviyyədə qalmışdır. Qubadlı rayonunun ümumi mənfəəti 2021-ci ildən 2022-ci ilə qədər əhəmiyyətli sıçrayışla illər ərzində sabit artım nümayiş etdirərək 2401 min manata çatmışdır. Laçın rayonu 2017 və 2018-ci illərdə mənfəət ümumi mənfəət əldə edib. Təəssüf ki, digər illər üzrə məlumat verilmir. Zəngilan rayonu 2015 və 2016-cı illərdə mənfəət ümumi mənfəət əldə etmiş, ardınca 2020-ci ildən 2022-ci ilə qədər əhəmiyyətli artımla 2022-ci ildə 314 min manata çatmışdır.

Beləliklə, məlumatlar illər ərzində Azərbaycanın müxtəlif bölgələri və rayonları arasında ümumi mənfəətdə dəyişiklikləri göstərir, bəziləri əhəmiyyətli artım müşahidə edir, digərləri isə mənfəət ümumi mənfəət də daxil olmaqla, problemlərlə üzləşib.

Cədvəl 6. Məşğul şəxslərin orta illik sayı, nəfər

Məşğul şəxslərin orta illik sayı, nəfər	2020	2021	2022
Qarabağ iqtisadi rayonu	295	259	237
Xankəndi şəhəri	...	...	...
Ağcabədi rayonu	-	6	6
Bərdə rayonu	4	20	17
Füzuli rayonu	248	182	167
Xocavənd rayonu	-	5	5
Tərtər rayonu	43	46	42
Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu	40	45	37
Kəlbəcər rayonu	40	42	34
Zəngilan rayonu	-	3	3

Mənbə: [6]

Cədvəldə 2020, 2021 və 2022-ci illər üzrə Azərbaycanın müxtəlif bölgələri və rayonları üzrə məşğul əhalinin orta illik sayına dair məlumatlar təqdim olunur. Məlumatların qısa təhlilini təqdim edirik:

Qarabağ İqtisadi Rayonu:

Bu regionda məşğul əhalinin orta sayında 2020-ci ildəki 295 nəfərdən 2022-ci ildə 237 nəfərə qədər tədricən azalma müşahidə olunub.

Xankəndi Şəhəri: Təəssüf ki, Xankəndi şəhəri üçün məlumat verilmir. Ağcabədi rayonunda işləyənlərin sayı həm 2021, həm də 2022-ci illərdə sabit olaraq 6 nəfər olmuşdur. Bərdə rayonunda 2020-ci ildə məşğul əhalinin orta sayı nisbətən aşağı idi, lakin 2021-ci ildə nəzərəcarpacaq artım yaşanaraq 20-yə çatdı, sonra 2022-ci ildə 17-yə düşdü. Füzuli rayonunda 2020-ci ildə (248) əsas məşğul əhalinin sayı əhəmiyyətli idi, lakin sonrakı illərdə azalma müşahidə edilərək 2022-ci ildə 167 nəfərə çatmışdır. Xocavənd rayonunda işləyənlərin sayı həm 2021, həm də 2022-ci illərdə sabit olaraq 5 nəfər olub. Tərtər rayonunda işləyənlərin orta sayında cüzi artım 2020-ci ildəki 43-dən 2021-ci ildə 46-ya, ardınca isə 2022-ci ildə 42-yə qədər bir qədər azalma müşahidə olunub.

Şərqi Zəngəzur İqtisadi Rayonu:

Bu rayonda işləyənlərin orta sayı müəyyən tərəddüdlər göstərmiş, lakin üç il ərzində nisbətən sabit qalmışdır. Kəlbəcər rayonunda məşğul əhalinin orta sayında ardıcıl azalma müşahidə olunub və 2022-ci ildə 34 nəfərə çatıb. Zəngilan rayonunda məşğul əhalinin sayı həm 2021, həm də 2022-ci illərdə sabit olaraq 3 nəfər olub.

Məlumatlar bu bölgələr və rayonlar üzrə məşğulluqda müxtəlif tendensiyaları təklif edir, bəzilərinə dalğalanmalar yaşanır, digərləri isə üç il ərzində ardıcıl rəqəmlər göstərir. Bu dəyişikliklərin səbəbləri iqtisadi şərait və regional inkişaf kimi amillərdən təsirlənə bilər.

Cədvəl 7. Kənd təsərrüfatı təyinətli əsas istehsal fondları, min manat

Kənd təsərrüfatı təyinətli əsas istehsal fondları, min manat	2012	2014	2016	2018	2019	2020	2021	2022
Qarabağ iqtisadi rayonu	1061	1095	1105	26	-	-	12	12
Xankəndi şəhəri	...	...	...	...	...	...	...	...
Ağdam rayonu	-	-	-	-	-	-	-	-
Bərdə rayonu	260	296	296	-	-	-	-	-
Füzuli rayonu	732	730	739	-	-	-	-	-
Xocalı rayonu	-	-	-	-	-	-	-	-
Xocavənd rayonu	69	69	70	-	-	-	12	12
Şuşa rayonu	-	-	-	-	-	-	-	-
Tərtər rayonu	-	-	-	26	-	-	-	-
Şərqi Zəngəzur iqtisadi rayonu	509	197	244	277	250	335	411	413
Kəlbəcər rayonu	227	157	244	277	250	335	411	413
Laçın rayonu	282	40	-	-	-	-	-	-

Mənbə: [6]

Nəticə. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə kənd təsərrüfatının inkişafı üçün modernləşməyə üstünlük vermək, davamlı təcrübələri qəbul etmək və infrastrukturunu gücləndirmək lazımdır. İşğal nəticəsində dəymiş zərərin miqyasının müəyyənləşdirilməsi kənd təsərrüfatının inkişafı üçün enerji və xammal resurslarının olması, yeni texnologiyaların tətbiqi bu ərazilərdə həm məhsulların daha bərkətli olması, həm təbii şəraitə qarşı dözümlü olmasına gətirib çıxaracaq ki, bu da fermerlərin gəlirini artırmaqla əhalinin rifahını yüksəldəcəkdir.

Ədəbiyyat

1. Aliyev A.G. (2022), Problems of application of digital technologies in the territories of Azerbaijan liberated from the Armenian occupation. Problems of Information Society, 27-34.
2. Antevski M., Petrović P., Vesić D. (2012), Development perspectives in agriculture and rural areas in Serbia in the EU integration process. Economics of Agriculture, Vol.59, No.2, 243-251.

3. Azerbaijan 2030: National Priorities for Socio-Economic Development and the Order of the President of the Republic of Azerbaijan on its approval. Baku, February 2, 2021. (In Azerbaijani). <https://president.az/articles/50474>
4. Byerlee D., De Janvry A., Sadoulet E. (2009), Agriculture for development: Toward a new paradigm. *Annu. Rev. Resour. Econ.*, Vol.1, No.1, 15-31.
5. Dethier J.J., Effenberger A. (2011), Agriculture and development: A brief review of the literature. World Bank Policy Research Working Paper, 5553.
6. <https://www.stat.gov.az/source/agriculture/>
7. <https://www.stat.gov.az/source/construction/>
8. Prowse M., (2016), Local Food Security in a Globalizing World: Exploring Alternatives for Sustainable Development. *Food Security*, Vol.8, No.2, 323-335.
9. Ruel M.T., Alderman H. (2013), Nutrition-sensitive interventions and programmes: How can they help to accelerate progress in improving maternal and child nutrition?. *The Lancet*, Vol.382, No.9891, 536-551.
10. Schwab K. (2017), *The Fourth Industrial Revolution*. Limited, 192.
11. Smith P., Martino D., Cai Z., Gwary D. (2008), Greenhouse gas mitigation in agriculture. *Philosophical Transactions of the Royal Society B: Biological Sciences*, Vol.363, No.1492, 789-813.
12. Tikhomirov D., Izmailov A., Lobachevsky Y., Tikhomirov A. (2020), Energy consumption optimization in agriculture and development perspectives. *International Journal of Energy Optimization and Engineering (IJEEO)*, Vol.9, No.4, 1-19.
13. Wang J., Liu W., Li D., Zhang L. (2021), Research and application of agricultural Internet of Things technology in agriculture. *Frontiers in Plant Science*, Vol.11, 569190.